

УДК 331.5

Буда Т.Й.,
к.е.н., доцент кафедри соціальної роботи
Тернопільського національного економічного університету

СТВОРЕННЯ АГРОПРОМИСЛОВИХ КЛАСТЕРІВ ЯК СПОСІБ ЗНИЖЕННЯ НАПРУГИ НА РИНКАХ ПРАЦІ

Постановка проблеми. За умов переходу до ринкових відносин, одним з найважливіших завдань країни є формування стабільного та ефективного ринку праці, запровадження оптимальної політики зайнятості населення. Саме вона повинна відігравати одну з найважливіших ролей у забезпеченні економічного зростання країни. Дослідження проблем, пов'язаних із зайнятістю населення, сьогодні є особливо актуальним тому, що збільшення показників зайнятості та доходів населення, підвищення продуктивності його праці створює передумови для економічного зростання на етапі, який характеризується активізацією процесів інтеграції України із світовою економічною системою, зокрема, вступом країни до СОТ, коли все більшої значущості набувають питання розвитку національного ринку праці, пов'язані із забезпеченням належного рівня економічної активності і зайнятості населення, формуванням відповідної конкурентоспроможності робочої сили, соціального захисту, заробітної плати і доходів з метою наближення їх до стандартів економічно розвинених країн світу.

Складною в Україні залишається ситуація зайнятості населення, а особливо молоді, в агропромислових регіонах, що зумовлено демографічною ситуацією, погіршенням соціально-економічного розвитку зазначених територій тощо. Об'єктивна необхідність визначення головних чинників забезпечення використання людських ресурсів в умовах становлення ринкового середовища в агропромисловому виробництві вимагає розробки дієвих важелів регулювання ринку праці і забезпечення умов ефективної зайнятості населення в усіх регіонах країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням регулювання зайнятості населення присвячено праці С. Бандура, Д. Богині, В. Брича, О. Грішнєвої, Б. Данилишина, М. Долішнього, С. Дорогунцова, Н. Єсинової, С. Злупка, Є. Качана, А. Колота, Е. Лібанової, М. Масхми, О. Новікової, В. Онікієнка, І. Петрової, В. Петюха, та ін. Вагомий внесок у дослідження зазначеної проблематики зробили вчені близького зарубіжжя: Л. Абалкін, Б. Генкін, С. Дятлов, В. Іноземцев, Р. Колосова, С. Струмилін, та інші. Однак, незважаючи на велику кількість наукових публікацій зарубіжних і вітчизняних учених із досліджуваної проблематики, питання особливостей регулювання зайнятості населення агропромислових регіонів в умовах сучасної трансформації економіки України потребує подальшого системного дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування напрямів удосконалення механізму регулювання зайнятості населення регіонів на основі створення агропромислових кластерів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реалізація можливостей інтенсивного розвитку АПК України безпосередньо залежить від господарського механізму, який потребує удосконалення, і, в свою чергу, зумовлює прискорення науково-технічного прогресу і забезпечення інтенсифікації економіки.

Головне завдання удосконалення господарського механізму агропромислового комплексу полягає в тому, щоб зробити господарський механізм маловитратним, ресурсозберігаючим, зорієнтувати його на використання інтенсивних чинників розвитку АПК, що зумовлює здійснення необхідних змін у структурі зайнятості агропромислового регіону і відповідно – у структурі підготовки кадрів.

Економічний механізм АПК – найважливіша ланка господарського механізму агропромислового регіону, яка визначає структуру зайнятості в останньому. Система господарювання має бути побудована таким чином, щоб підприємства були економічно зацікавлені надавати суспільству потрібну йому продукцію. Єдність інтересів суспільства і підприємств реалізується на практиці через систему взаємовигідних економічних важелів до яких належать такі:

- індикативне планування;
- матеріальне стимулювання праці;
- вимоги економічної ефективності;
- ціноутворення;
- кредитування;
- фінансування;
- критерії і показники;
- методика оцінки діяльності підприємств і об'єднань.

Центральною ланкою економічного механізму господарювання АПК, на нашу думку, має стати *індикативне планування*.

У складі агропромислового регіону інтегровані різні галузі національного господарства, кожна з яких має:

- технічні, технологічні і організаційні особливості;
- певні галузеві інтереси;
- істотні відмінності у професійному складі і рівні кваліфікації кадрів.

Саме через індикативне планування забезпечується єдність системи і її функціонування. Якщо не забезпечити всеохоплююче індикативне планування діяльності АПК, міжгалузеві зв'язки будуть враховуватись недостатньо, що може викликати протиріччя інтересів виробництва кінцевого продукту АПК з інтересами і потребами населення.

Як свідчить світовий досвід, найбільш результативним способом об'єднання різних галузей в межах агропромислового виробництва території є механізм вертикальної інтеграції в рамках кластерів. Одним з найбільш вдалих прикладів є досвід Данії, міжнародну конкурентоспроможність економіки якої було забезпечено поєднанням в рамках загальнонаціонального кластеру підприємств сільськогосподарської і переробної промисловості (рис.1).

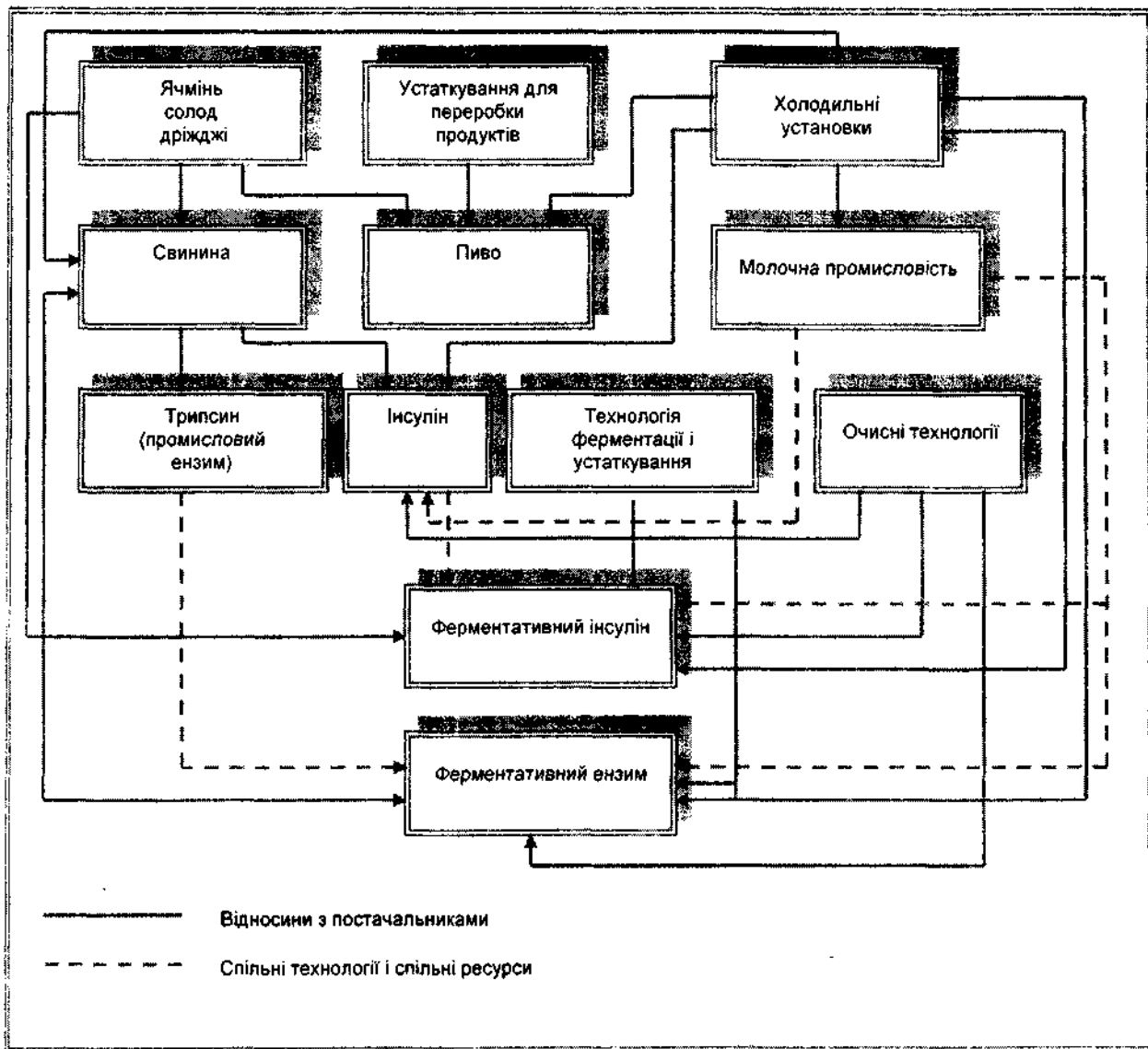
Вертикальна інтеграція і створення агропромислових об'єднань, які охоплюють під єдиним управлінням різні стадії виробництва сільгосппродуктів, у практиці світового господарювання завжди мали велике значення. Найбільш типовими організаторами об'єднань у тваринництві є підприємства комбікормової промисловості, у рослинництві – підприємства з їх переробки.

З використанням зазначених підходів підґрунтям забезпечення зайнятості населення агропромислового регіону може стати *кластеризація агропромислового виробництва* – створення виробничих кластерів навколо зернопереробної та молочнопереробної підгалузей агропромислового виробництва, діяльність яких потребуватиме створення нових і збереження існуючих робочих місць.

До складу кластера навколо зернопереробних підприємств мають входити підприємства-виробники зернових культур, елеватори, млини, комбікормові заводи, хлібокомбінати, наукові та банківські установи (рис.2). Роль державних органів влади на місцевому рівні в структурі кластерів полягає у забезпеченні рівних умов для всіх учасників, зменшенні диспропорцій, що можуть виникнути в умовах діяльності, наприклад, між виробниками та переробниками сировини, стимулюванні розвитку пріоритетних галузей та видів економічної діяльності на території громади.

Окрім того, для більшості сільськогосподарських територій історично притаманною сферою діяльності є тваринництво, яким історично займались колгоспи-і-радгоспи. Враховуючи накопичений досвід, а також загальногосподарське і інфраструктурне значення даного напрямку агропромислового виробництва, іншим напрямком забезпечення розвитку агропромислового комплексу території (регіону) і, відповідно, зайнятості є створення молокопереробного кластеру (рис.3), який, у свою чергу, створить можливості розвитку відгодівельного і м'ясопереробного виробництва, а отже – зайнятості на відповідних підприємствах.

У подальшому можна вести мову про об'єднання зазначених кластерів в єдиний агропромисловий кластер регіону, конкретна підгалузєва спрямованість якого залежатиме від особливостей територіальної сільськогосподарської та виробничої структури.

Рис.1. Структура Кластеру підприємств сільського господарства і переробної промисловості в економіці Данії

Розвитку агропромислових кластерів як основи вирішення проблем зайнятості агропромислових регіонів сприятиме Постанова Кабінету Міністрів №291 «Про реалізацію пункту 11.21 статті 11 Закону України «Про податок на додану вартість», якою було затверджено Порядок обліку і використання коштів, спрямованих на виплату дотацій сільгоспвиробникам за постачання ними переробним підприємствам молока і м'яса в живій вазі. Окрім того, відповідно до Постанови Кабміну № 805, позабюджетні рахунки в Казначействі будуть збережені, тобто залишки коштів переробних підприємств на цих рахунках залишаються в розпорядженні переробників і будуть ними використані на перерахунок дотацій виробникам.

Нарахування і виплата дотацій будуть здійснюватись переробникам усіх форм власності. При цьому, якщо раніше вони мали володіти власними переробними потужностями, то тепер буде достатньо орендованих. Форма власності і господарювання вітчизняного сільгоспвиробника також не бути мати значення при запровадженні вищезазначеного Порядку.

Суттєвою відмінністю даного документу буде те, що виробники зможуть постачати переробникам молоко і м'ясо не за нульовою ставкою ПДВ, а за ставкою 20% (особисті селянські господарства, відповідно, будуть здійснювати постачання без урахування ПДВ). При цьому, переробне підприємство розраховує суму дотації, яка перераховується сільгоспвиробником, на гривню вартості поставленого м'яса і молока без врахування ДВ по цій продукції. Зроблено це для вирівнювання дотацій для виробників-платників і виробників-неплатників ПДВ. За такої схеми розмір дотації, яка припадатиме на повну вартість продукції, що постачається, для таких виробників (за рахунок ПДВ) буде різним, а щодо 1 кг живої ваги – однаковим.

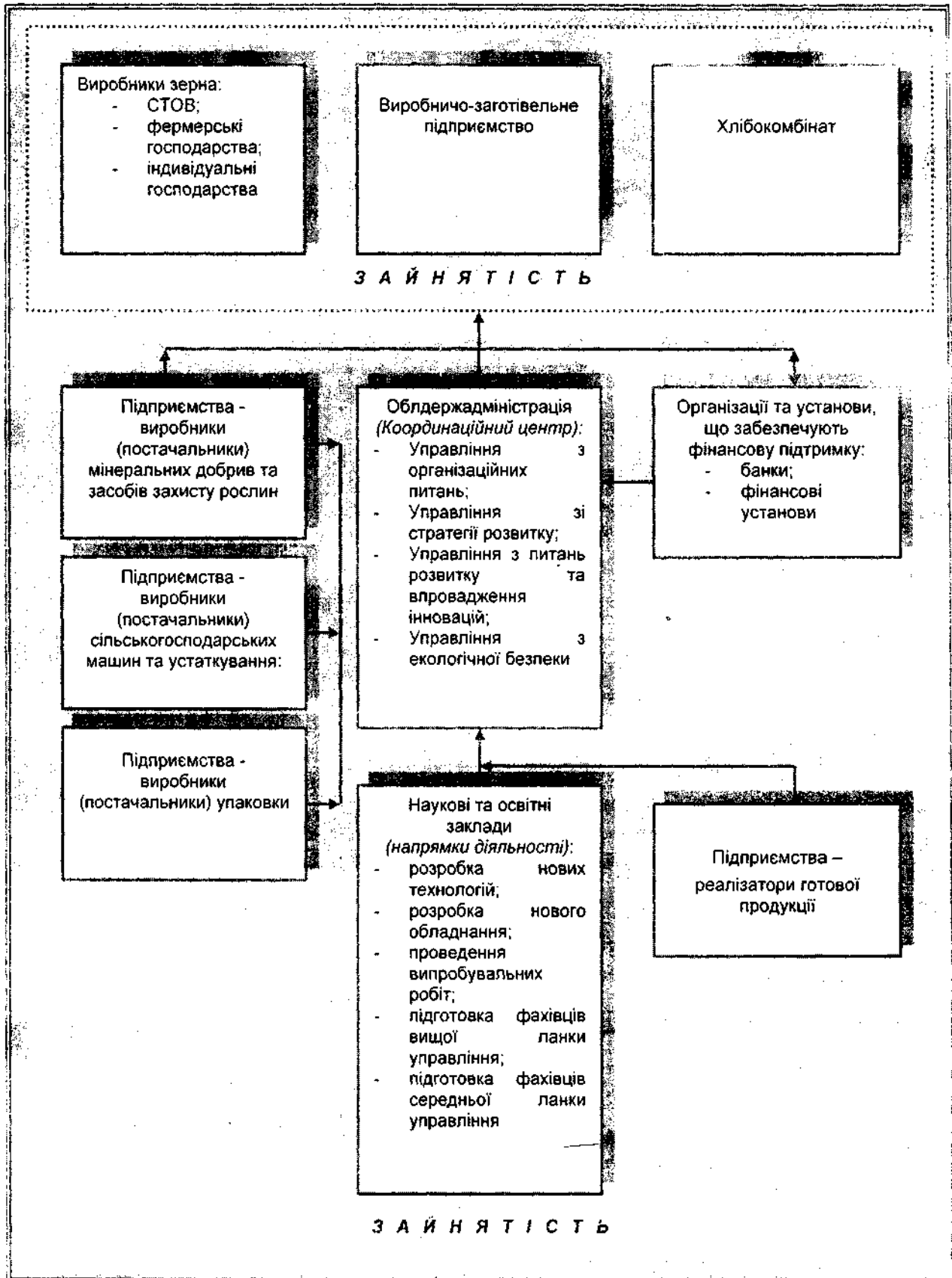

Рис.2. Структура зернопродуктового кластера

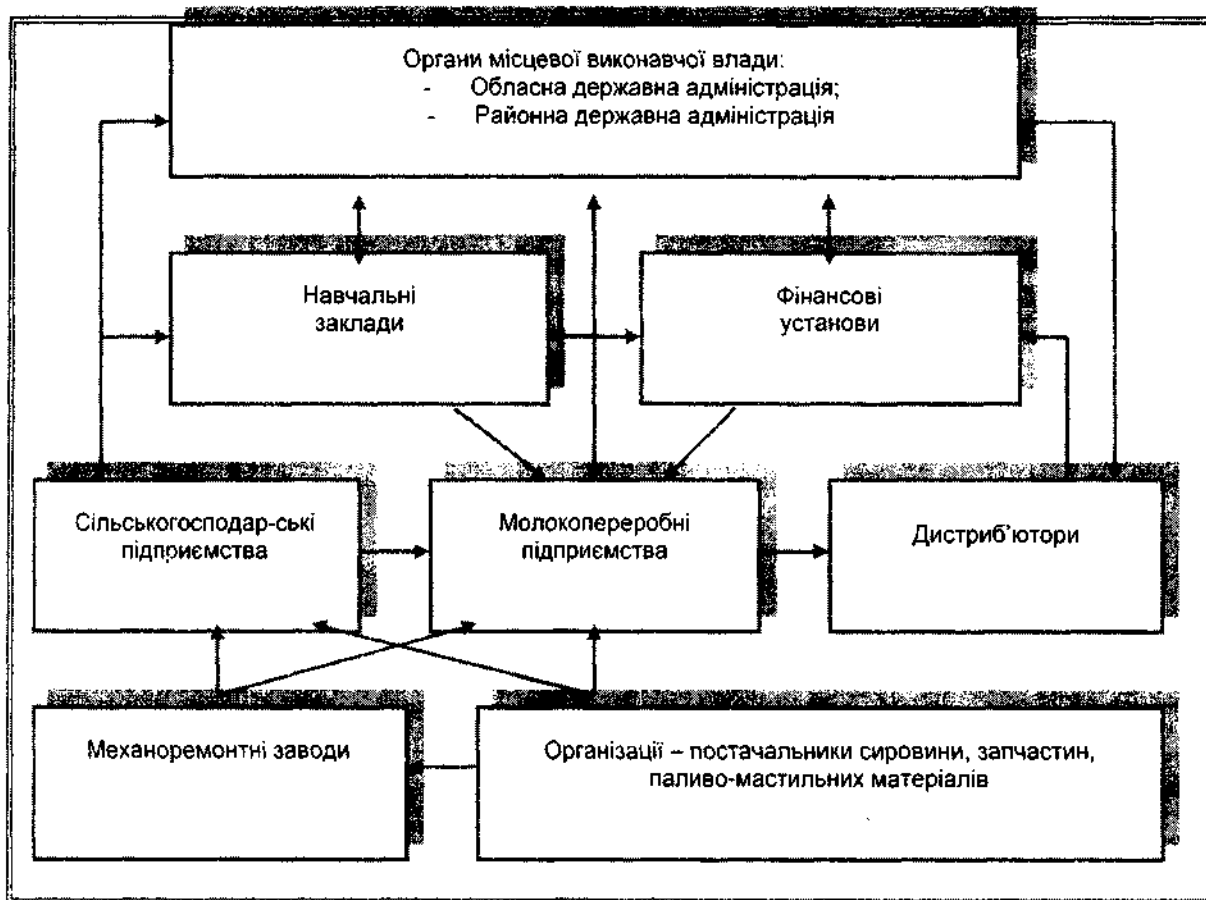

Рис.3. Принципова схема молокопродуктового кластера

Окрім того, необхідність формування вітчизняних сільськогосподарських кластерів зумовлюється і ситуацією на ринку м'яса і м'ясопродуктів: в 2008р. Україна імпортувала 530 тис. т даної продукції, причому надзвичайно низької якості – переважно триммінги і субпродукти в сегменті яловичини, сало, жир, фарш, субпродукти – у сегменті свинини [6].

Формування кластерів агропромислового виробництва позитивно вплине на галузеву, територіальну та соціально-економічну структуру економіки регіону, завдяки кумулятивному ефекту дозволить покращити ситуацію на ринку праці та отримати значені надходження до бюджетів всіх рівнів. Взаємодія включених до кластеру елементів, врахування їх взаємозв'язку та взаємообумовленості забезпечує появу нових інтегральних якостей, не властивих її частинам та компонентам, що утворюють цей кластер.

Слід відзначити, що значну роль у створенні та забезпеченні передумов ефективного функціонування кластерів відіграють органи державної влади, наукові та навчальні заклади, фінансово-кредитні установи.

Використання кластерної моделі розвитку агропромислових регіонів дає можливість залучати невикористаний капітал підприємств галузі та прискорити його обіг, прискорити впровадження нових технологічних процесів, більш економно витратити ресурси та оптимально використовувати прибутки, ефективно використовувати наявні або мінімізувати невикористовувані виробничі потужності, завоювати значну частку ринку, створювати об'єднання підприємств всередині кластера, що мають більш вузьку спеціалізацію (об'єднання виробників зерна, борошна, комбікормів та ін.).

Так, успішним прикладом початку кластеризації сільськогосподарського виробництва є ЗАТ «Західна компанія «ДАКОР», на частку якої припадає до 7% українського ринку з виробництва і реалізації цукру. ЗАТ планує у майбутньому збільшувати посіви буряку, в тому числі за рахунок оренди земельних площ. ЗАТ збільшує авансування підприємств, які вирощують буряки для закупівля насіння, мінеральних добрив, засобів захисту рослин. Але ці аванси не завжди виправдовують себе. За даних умова цукрозаводи, які входять до компанії «ДАКОР», почали входити до складу сільгоспідприємств як співзасновники, беручи на себе більшу частину витрат на виробництво цукрової сировини.

Всього до складу ЗАТ «ДАКОР» входять 14 власних господарств, на яких працює більше 3 тис. осіб. Компанія закуповує великі партії засобів для обробки землі і, таким чином, стимулює діяльність їх виробників. У 2008р. компанія придбала засобів із захисту рослин на 2 млн. дол. Одночасно за рахунок масштабних закупівель собівартість сільгоспкультур в господарствах ЗАТ «ДАКОР» суттєво знизилась (як відомо, із збільшенням масштабів виробництва знижуються витрати на одиницю продукції у зв'язку із тим, що хоча накладні витрати в ефективно працюючих фірмах зростають, питома вага у витратах на одиницю продукції зменшується. Оптова закупівля ресурсів дозволяє великим фірмам, з одного боку, досягати зниження цін на ресурси, з іншого – більш раціонально їх використовувати) [7].

На основі вивчення досвіду США керівництво компанії зробило декілька принципових висновків, один з яких полягає в тому, що для збирання цукрових буряків не обов'язково використовувати дорогу техніку, перш за все самохідні комбайни. Причепні комбайни та інша техніка даного класу, окрім значно нижчої ціни, виробляється в Україні, що створює додаткові можливості зайнятості для працівників підприємств сільськогосподарського машинобудування.

Окрім того, оскільки землеробство являє собою виробничий комплекс, для того, щоб витримувати сівообіг і агрокультуру в цілому, компанія вирощує зернові культури і почала відроджувати тваринництво, яке в масштабах держави переживає значні труднощі, розуміючи, що тваринництво, окрім органічних добрив для вирощування основної культури – цукрових буряків, є джерелом надходження коштів, які дають можливість розвиватись сільгосппідприємствам (кредити у національній валюті вітчизняним сільгоспвиробникам є можливість отримати під 20-21% річних, з яких держава компенсує лише 7%). [4]. Таким чином, вищенаведений приклад свідчить про створення передумов, коли завдяки діяльності агропромислового кластера активізується зайнятість на підприємствах суміжних галузей, а отже – створюються можливості підвищення зайнятості населення агропромислового регіону.

Окрім того, слід вказати на зростання якісної складової використання робочої сили у великих компаніях (в рамках кластерів), де, як правило, концентруються більш кваліфіковані інженери, спеціалісти, робітники, оскільки в рамках зазначених компаній забезпечується прийнятний рівень винагороди, умов і оснащення праці.

Результативність функціонування підприємств в рамках кластера, також як і результативність функціонування галузевого (агропромислового) кластера являє собою багатоаспектне явище. Підприємства, об'єднані в кластер, перш за все, є особливим суб'єктом ринку. Суб'єктом ринку виступає не просто підприємство, а кластер. Отже, оцінка результативності функціонування даного суб'єкта ринку надається, в першу чергу, з позиції успішності функціонування кластера, і в другу чергу – з точки зору окремого підприємства, що входить до нього.

Результативність функціонування кластера можна оцінювати і з точки зору наслідків для економіки держави, оскільки успішне функціонування кластеру є гарантією збереження робочих місць на підприємствах, які входять до кластеру. А це, в свою чергу, означає, що має місце збереження на попередньому рівні бази оподаткування і виплат з безробіття.

Таким чином, у якості переваг кластера з точки зору підвищення результативності економічної діяльності територій можна відзначити такі:

- доступ підприємств до спеціалізованих чинників виробництва всередині кластеру;
- доступ до спеціалізованої робочої сили. В районі функціонування кластера формується розвинутий ринок робочої сили, що знижує витрати пошуку фахівців. Фахівців на території кластера часто готують місцеві освітні установи. Крім того, в кластер стікається робоча сила з інших областей;
- члени кластера мають найбільший доступ до необхідної їх інформації, велику роль відіграє особисте спілкування підприємців. Активний обмін інформацією також забезпечує перелив кадрів усередині кластера.

З точки зору національної економіки, результативність функціонування кластера може оцінюватись кількістю створених робочих місць. Цей показник свідчить також про збільшення питомої ваги середнього класу, що виступає додатковим аргументом на користь розширення процесу кластеризації. Крім того, поява нових робочих місць, пов'язаних з створенням і функціонуванням кластера, зменшує суму виплат з державного бюджету внаслідок відсутності необхідності виплачувати допомогу по безробіттю.

На основі вищевикладеного можна зробити висновок щодо субаддитивності витрат в рамках кластерних утворень (коли спільне виробництво різних видів продукції коштує дешевше, ніж відокремлене).

Для розрахунку ефекту субаддитивності можна запропонувати використання підходу аналізу діяльності однопродуктової фірми.

Позначимо як $C(q)$ загальні витрати фірми на випуск q виробів. Нехай $C(q)$ буде мінімальним набором витрат ресурсів, який дозволить здійснити випуск q одиниць. Припустимо, що функція витрат є подвійно диференційованою, за виключенням випадку нульового випуску продукції.

$$\text{Тоді } C(q) = \begin{cases} F + \int_0^q C'(x) dx & - \text{ при } q > 0 \\ 0 & - \text{ в інших випадках} \end{cases} \quad (1)$$

де F – постійні витрати виробництва.

Граничні витрати строго зменшуються, якщо $C(q) < 0$ при всіх можливих q . Середні витрати строго зменшуються при всіх q_1 і q_2 , виконується нерівність

$$\frac{C(q_2)}{q_2} < \frac{C(q_1)}{q_1} \quad (2)$$

Таким чином, функція витрат буде строго субаддитивною, якщо для будь-якого набору виробів випуску $q = (q_1, \dots, q_n)$ виконується нерівність

$$\sum_{i=1}^n C(q_i) > C\left(\sum_{i=1}^n q_i\right). \quad (3)$$

Отже, при утворенні кластера математично можна встановити наявність явища субаддитивності. Таким чином, *кластер* можна визначити як галузеву або географічну концентрацію підприємств яка дозволяє досягнути ефекту «зовнішньої економії» за рахунок взаємодії с постачальниками (сировини, матеріалів, обладнання) і створення групи вузькоспеціалізованих фірм. Ключовим елементом створення мережі є довіра її учасників один до одного, що досягається шляхом взаємного вивчення можливостей учасників.

У спрощеному вигляді процес взаємодії можна представити в двох варіантах – експериментальний метод і покроковий метод. *Експериментальний метод* передбачає стихійне формування кластера. *Покроковий метод* передбачає початок взаємодії з представниками місцевого бізнесу на основі пробних проектів (в агропромисловому секторі зокрема) з низьким рівнем ризиків. По мірі збільшення взаємної довіри в учасників майбутнього кластера починається поступовий перехід до більш ризикованих проектів. Становлення мережевої організації у вигляді кластера підприємств проходить, як правило, через п'ять стадій:

- 1) агітація і мотивація потенційних учасників;
- 2) розробка загальної стратегії;
- 3) створення пілотного проекту;
- 4) створення стратегічного проекту;
- 5) саморегуляція.

Узагальнення досвіду діючих кластерних систем у 11 країнах світу дозволило фахівцям UNIDO виробити узагальнену концепцію інституціональної політики, спрямованої на підтримку мережевих підприємницьких зв'язків, функціонування яких буде мати наслідком покращення ситуації на ринку праці територій за рахунок збереження існуючих і створення нових робочих місць як наслідків діяльності утвореного кластера [5], що підтверджує зроблений висновок про ефективну роль агропромислових кластерів у вирішенні проблем зайнятості агропромислових регіонів.

Активна фірма здатна організувати ефективне управління, яке забезпечувало б повний контроль над інтегрованою галузевою структурою, агропромисловою зокрема, причому контроль як над власністю, так і за поведінкою підрозділів, що входять до неї в силу того, що їй є підвладним використання складних управлінських підходів. За допомогою організованого менеджменту можна здійснювати достатньо повний контроль і за відсутності юридичного оформлення над власністю фірм, що входять до інтегрованої структури, що значно спрощує створення останніх. Це може досягатись, наприклад, за допомогою укладання договорів, що містять вертикальні обмеження. У результаті одна компанія встановлює контроль за поведінкою іншої, юридично незалежної фірми. У такому випадку ринкова влада активної фірми значною мірою витісняє механізм ринкового розподілу ресурсів у конкретному сегменті галузевого ринку. Юридично незалежні компанії, в уставному капіталі яких може взагалі не бути частки акцій, що належать активній фірмі, добровільно погоджуються на здійснення контролю за їх поведінкою на ринку. Тобто може використовуватись інструмент *квазіінтеграції* (може бути як повною, так і частковою). У першому випадку контроль над незалежною фірмою здійснюється через довгостроковий контракт і набір послуг. Завдяки тому, що провідна форма здійснює ключовий виробничий процес, вона замикає на себе незалежну компанію повністю, тобто остання, не обов'язково будучи дочірньою фірмою, має ділові зв'язки тільки з провідною компанією. При частковій квазіінтеграції незалежні компанії не пов'язані з провідною відносинами власності і можуть мати ділові зв'язки з іншими компаніями. До прикладів квазіінтеграції належать такі форми міжфірмових взаємодій як віртуальні корпорації, мережеві індустріальні організації, стратегічні альянси із заснуванням компаній для спільних розробок.

Створення агропромислових кластерів як основа вирішення проблем зайнятості населення агропромислових регіонів виглядає обґрунтованим не лише з точки зору отримання кінцевих результатів, а й з точки зору наявних передумов: незважаючи на кризу, український АПК залишається інвестиційно привабливим. В даний час у країні реалізується майже 600 аграрних інвестпроектів на загальну суму близько 23 млрд. грн. При цьому основна увага інвесторів спрямована на тваринництво, де реалізуються 474 проекти вартістю понад 20 млрд. грн. [2]

Висновки з даного дослідження. Таким чином, формування кластерів агропромислового виробництва позитивно вплине на галузеву, територіальну та соціально-економічну структуру економіки регіону, завдяки кумулятивному ефекту дозволить покращити ситуацію на ринку праці та отримати значні надходження до бюджетів усіх рівнів.

З точки зору національної економіки, результативність функціонування кластера може оцінюватись кількістю створених робочих місць, що виступає передумовою збільшення питомої ваги середнього класу і виступає додатковим аргументом на користь розширення процесу кластеризації.

Таким чином, стає зрозумілим той факт, що створення агропромислових кластерів сприяє покращенню ситуації на ринку праці територій за рахунок збереження існуючих і створення нових робочих місць як наслідків діяльності утвореного кластера, що розширює можливості зайнятості населення агропромислових регіонів, стримує потоки зовнішньої і внутрішньої міграції (особливо молоді) і зменшує напругу на ринках праці.

Література

1. Буда Т.І. Регулювання зайнятості молоді: Європейський досвід / Т.І. Буда // Проблеми и перспективы сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ: сб. науч. тр. – Донецк: Дон НУ, 2009. – Т.2. – С. 814-818
2. Заяць Т. Молодіжний сегмент ринку праці України: методологічні та методичні засади оцінки інтегрованості в національний ринок праці / Т. Заяць, В. Кравченко // Україна: аспекти праці. – 2005. – №3. – С. 3-9.
3. Зінкевич. Н. Тенденції українського ринку праці під впливом світової фінансової кризи / Н. Зінкевич // Україна: аспекти праці. – 2010. – №3. – С. 10-15.
4. Эренберг Р. Современная экономика труда. Теория и государственная политика : Пер. с англ. / Р. Эренберг, Р. Смит. – М. : Издательство Московского государственного университета, 1996 – 596 с.
5. Indicators for monitoring the Employment Guidelines 2006-2007 compendium. - European Commission., 2007. – 102 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.europa.eu.int/eurostatistics>.
6. Калініна С.П. Ринок праці та зайнятість: теоретико-методологічний аспект : монографія / С.П. Калініна. – Донецьк, 2005. – 227 с.
7. Якель Р. Рейтинг «Західної компанії «ДАКОР» зростає, і перш за все кредитний / Р. Якель // Дзеркало тижня. – 2005. – 16 квітня.
8. Інтернет-портал Державного центру зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua>.